

İRADƏ İSGƏNDƏRZADƏ
Azərbaycan Pedaqoji Universiteti
“Xarici Dillər” kafedrasının baş müəllimi
H.Əliyev 92.
iradaisgedar@gmail.com

“İNGİLİS DİLİNİN AMERİKAN VƏ SKANDİNAV VARIANTLARININ LEKSİK-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Məqalədə Amerikanizm anlamından, onun dünya səhnəsinə gəlişindən, bundan əlavə ingilis dilinin Britaniya adalarından müstəmləkələrə və yeni dünyaya keçidindən ətraflı şəkildə bəhs olunacaq. Belə ki, Britaniya və Amerika ingilis ləhcələri arasındakı fərqlərə, əsasən lüğət, qrammatika və tələffüz aspektlərində rast gəlmək olar. Təbii ingilis dilində danışan (native speakers) dünya əhalisinin təxminən üçdə iki hissəsi Amerika Birləşmiş Ştatlarında yaşayır. Məhz buna görə də, “İngilis dili”, ABŞ-da ən geniş yayılan və istifadə olunan əsas ünsiyyət dilidir.

Frank K. Flinn and J. Gordon Melton, Encyclopedia of Catholicism (2007). Frank və b.yazırdı:” Amerika ingiliscəsi (American English) siyasi Amerika tarixinin ən mühüm tərkib hissəsidir. Belə ki, Amerika Birləşmiş Ştatlarında danışılan ingilis dilinin variant “Amerika ingilis dilisi” adlanır. “Variant və müxtəliflik” termini bir sıra səbəblərə görə daha münasib hesab olunur. ABŞ-da danışılan bu dilin etimoloji nöqteyi-nəzərdən regional variantlıq hesab olunmasına baxmayaraq, heç bir vəchlə dialect adlandırılıla bilməz, çünki bu dil “Standard Amerika dili” adlandırılan ədəbi normalara uyğun formaya malikdir. Beləliklə, verilmiş tərifə müvafiq olaraq bildirmək olar ki, dialektlər, əsasən, ədəbi formaya malik deyil və Amerika ingilis dilinin (American English) ədəbi normalara uyğun formaya malik olduğu faktorunu nəzərə alaraq, əminliklə onun dialect olmadığı fikrini təsdiq edə bilərik.(1.p.19)

Açar sözlər: amerikanizm, ingilis dili, forma, ədəbi norma, lüğət

“Amerikanizm anlamı”- Amerika Birləşmiş Ştatlarında danışılan ingilis dilinə xas olan xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirən söz və ya sabit söz birləşməsi kimi müəyyən oluna bilər. Amerika xalqının ingilis dilinə olan ilk və ən böyük töhfəsi Şimali Amerika heyvanlarını və bitkilərini adlandırmaq ehtiyacında özünü biruzə verdi. Müxtəlif illərdə -1608 və 1612-ci illərdə, ingilis dilindən alınmış “**corn**” (taxıl) və “**catfish**” (dəniz pişiyi) kimi yeni sözlər və 1609, 1613-cü illərdə alınmış “**raccoon**” (yenot) və “**moose**” (Amerika sığı) kimi digər sözlər hindlilər tərəfindən danışılan dillərdən alınaraq, dilin lüğət tərkibinə keçmişdir.

Belə ki, “İngilis dilinin Amerika variantı” Standart İngilis dilindən (Standart English) tələffüzdə, bir sıra cüzi qrammatik xüsusiyyətlərdə və ən başlıcası lüğət

<https://doi.org/10.59849/2224-9257.2024.1.55>

tərkibində fərqlənir. Dilin tarixi araşdırılan zaman, diqqəti cəlb edən ən mühüm faktorlardan biri Amerika ingilis dilinin (Amerikan English) meydana çıxmasının ilk kaloniyaların yarandığı dövrə, əsasən, 17-ci əsrə təsadüf etməsidir. Kaloniyalar inkişaf etdikcə, ABŞ-da danışılan ingilis dilinin inkişafı prosesini daha da sürətləndirirdi. Bu təsir özünü bir sıra əlamətdar hadisələrdə biruzə verdi. Belə ki, 1621-ci ildə “Şükranlıq bayramı” (Thanksgiving Day- ABŞ-da və həmçinin, Kanada da qeyd olunur), 1636-cı ildə “Dövlət məktəbinin açılışı” (Public school), 1696-cı ildə “Məzun günü”

(Alumnus) və 1676-cı ildə müstəmləkəçilərin ön sərhədi dəyişdirməsi (The Frontier) bu əlamətlər sırasında yerini almış ən bariz nümunələrdir. 18-ci əsr, əsasən, 1736-cı il “Milli Dirçəliş” (Awakening) və 1789-cu il “Mühacir Köçü” (Immigrant Migration) kimi hadisələrlə səciyyələnir. 19-cu əsrdə isə, əsasən, 1838-ci ildə “yeni texnologiya üsulu” və 1883-cü ildə “İlk Göydələnlər” meydana çıxdı.

David J. O'Brien, Isaac Hecker: an American Catholic (1992). David və həmkarları qeyd edirdilər: “20-ci əsrdə isə Amerikalılar, əsasən, 1916-cı ildə “İnsan zəkasını qiymətləndirən intellekt testləri”ni (İQ) həyata keçirdilər və 1985-ci ildə raket təlimi üzrə seçilmiş alimlər (Rocket scientists) üçün yüksək təhsil imkanı yaratdılar. Belə ki, 20-ci əsr bir sıra xüsusiyyətlərlə səciyyələnir. 20-ci əsrin sonlarında – təxminən, 1980-ci ildə yeni sözlərin və məfhumların meydana çıxması ilə dilin lüğət tərkibi daha da zənginləşdi. “Etik İnvestisiya” və “Daxili bazar” kimi yeni anlayışlar ortaya çıxdı”. (2p.384)

“Ödəniş” sözü “plastik” sözü ilə əvəz olunmağa başladı. Məsələn, (kredit kartlar, bankamatik kartlar və s.). Bundan əlavə, kifayət qədər mühüm əhəmiyyət daşıyan fiqurlardan biri olan “Yuppie” termini də dilin lüğət fonduna daxil oldu. “Yuppie” -20-ci əsrdə gənc, çevik, yüksək gəlirli 25-30 yaşlı biznes nümayəndələrinə işarə edən mühüm bir model hesab olunurdu.

Daha sonra, “mobil telefon” (mobile phone) və “laptop” (laptop or plamtop) kimi yeni sözlər də dilin lüğət tərkibini zənginləşdirdi.

İngilis dilinin yeni Amerika variantının yaradılması, əsasən, “Amerika inqilabı”nın dönüş nöqtəsi kimi qeyd olunur. Beləliklə, bu yeni variantın yaranması ilə “Amerika inqilabı” özünün ən yüksək pilləsini qət etmiş oldu. “Amerika inqilabı” liderlərinin nöqtəyi nəzərlərindən, Amerika ingilis dili Amerikanın müstəqilliyinin ən bariz nişanəsi, gələcəyin mütləq dili idi. Yeni dünyada ingilis dilinin qabaqcılları, əsasən, Şotlandlar və İrlandlar idi.

Belə ki, bir zamanlar Şotland-İrland istifadəsində olan əksər nümunələr günü bu gün də öz üstünlüyünü qoruyub saxlamaqdadır. Məsələn: **cabin** – daxma, koma, kabinə, kayut” deməkdir. “Amerikanizm” sözünün ilk istifadəsi “Müstəqillik Bəyannamə”sinin imzalayıcısı, 18-ci əsrin sonlarına doğru “New Jersey” kollecinin, daha sonra (Princeton Universiteti)nin prezidenti olmaqdan ötrü 1769-cu ildə Amerikaya yollanan Şotlandiyalı akademik “John Withperspoon”nun adı ilə bağlı

<https://doi.org/10.59849/2224-9257.2024.1.55>

idi. “Amerikanizm”ə böyük maraq göstərən John Withperspoon bu mövzuda bir sıra maraqlı məqalələr də təqdim etmişdi.

Hennessy, American Catholics: A history of the Roman Catholic community in the United States (1981).Müəlliflər öz məqaləsində yazırdılar:” Biz təhsilli insanların nitqində qrammatik səhvlərə yol verilməsi, vulqarizmlərdən istifadə hallarının qəti əleyhinyik. “John Withperspoon”nun “Amerikanizm” anlamı yalnız koloniyalara məxsus və onlara xas xüsusi bir anlam mənasında işlədilirdi. Withperspoon qeyd edirdi ki, o, eyni təbəqədən olan eyni mənşəyə sahib insanların nitqində mütəmadi olaraq qrammatik səhvlərə yol verilməsi, vulqarizmlərdən istifadə hallarına rast gəlirdi. Withperspoon Amerikada gündəlik nitqdə müəyyən qədər vulqar ifadələrdən istifadə hallarını müşahidə etməsinə baxmayaraq, ovulqarizmin Amerikada Böyük Britaniyaya nisbətən daha geniş vüsət almasından bəhs etməmişdi.Onu da qeyd etmək lazımdır ki, terminlərin və idiomatik ifadələrinin İngilis dilinin Amerika variantında istifadə xüsusiyyətləri bir qədər fərqliliklə müşayiət olunur, lakin bu onların dildə düzgün işlənmədiklərinə istinad etmir, bu hal yalnızca onların Amerikanın inkişafının bəhrəsi olduğuna işarə edir.”(3.p.194) “Amerikanizm” sözü, tamamilə, əmələ gəlmə və əhəmiyyət baxımından “Scotticism” sözünə oxşardır. Hələ 18-ci əsrə qədər Britaniya və Amerika ingilis dili demək olar ki, heç bir fərqlilik nümayiş etdirmədən, bir-birilə qırılmaz surətdə vəhdət təşkil edirdilər. 1700-cü ildə bir sıra İngilis xalqlarının Amerikaya immiqrasiyası istifadə olunan dili büsbütün dəyişdirdi. Lap əvvəllərdə də olduğu kimi, Amerika həyatının kosmopolit təbiətinin dil və xüsusilə lüğət üzərindəki təsiri özünü açıq-aşkar biruzə verirdi. Baxmayaraq, Amerika və Britaniya ingilis dilləri bir-birilə qarşılıqlı surətdə vəhdətdədir, lakin ünsiyyət zamanı kifayət qədər anlaşılmazlığa və səhvə gətirib çıxaran hallara da rast gəlmək mümkündür. George Bernard qeyd edirdi: “Britaniyalılar və Amerikalılar, əsasən, ümumi bir dil vasitəsilə bir-birlərindən ayrılırlar”.

Amerika ingilis dilinin yaranma tarixi necədir? Bu tarix hansı köklərə və mənşələrə əsaslanır? “Amerika Dilçiliyi”nə keçidi şərtləndirən əsas əlamətlərdən biri ilk şəhərciklərin yaranması idi, belə ki, Amerika dialektinin əksər toxumları və bir sıra regional formalar elə ilk yaşayış məntəqələrinin yaranması ilə bağlı idi. Böyük Britaniyada ilk şəhərciklər Bostonda, 17-ci əsrin əvvəllərində Bay Kaloniyasında, 18-ci əsrin əvvəllərində Londonda, Connecticutda salınmışdır.

Orta Atlantik Regionunda ilk yaşayış məntəqələrinin əsası New Yorkda (Yeni Amsterdam adlandırılmış və 1644-cü ildə İngiltərə tərəfindən Hollandiyadan alınmışdır) və Pensilvaniyada (Filadelfiya ilə birlikdə 1681-ci ildə, əsasən, UilyamPen tərəfindən əsası qoyulmuşdur). Cənubi Atlantik regionunda yaranmış ilk yaşayış məntəqələrinə 1607-ci ildə əsası qoyulmuş Virciniyanın “Ceymstaun koloniyası” və 17-ci əsrin sonlarında Cənubi Karolinadakı” Charleston koloniyası”

<https://doi.org/10.59849/2224-9257.2024.1.55>

aidir. Bu ərazilərdə yaranmış ilk yaşayış məntəqələri, əsasən, Amerika Dialektinin əsas mənbələri kimi çıxış edirdilər.

Elə sözlər var ki, onların mənalı Atlantik okeanının hər iki tərəfində yaşayanlar üçün tanışdır. Buna baxmayaraq, elə sözlər də məlumdur ki, onların mənalı hər iki variantda eyni deyildir.

Amerikan ingiliscəsinin lüğət fonduna yeni leksik elementlərin daxil olması prosesi müstəmləkəçilərin əsl Amerika dillərindən çoxlu sayda mənşəyi məlum olmayan flora, fauna və topoqrafiya sahələrinə məxsus sözləri mənimsəmələri ilə başladı. Belə sözlərə misal olaraq, “opossum” (opossum-kisəli heyvanlar növünə aiddir), “raccoon” (yenet), “squash” (bu söz əsasən, “kudu, balqabaq” mənasında işlədilir) və “moose” (Amerika sığını) göstərmək olar.

İNGİLİS DİLİNDƏ SKANDİNAV VARIANTLI SÖZLƏR HAQQINDA

Dilə yeni söz alınmasının əsas səbəbləri dilin leksikasında baş verən bir sıra yenilikləri və dil sistemlərində bir çox dəyişmələri doğuran səbəblərə uyğun gəlir. Başqa xalqlara məxsus anlayışların əxz edilməsində dilin özündə yeni adın yaranması üçün zəngin daxili imkan olmasına baxmayaraq sözün başqa dildən alınması üstün tutulur. Başqa dildən alınan hazır materialı dilin öz qanunlarına uyğun şəkildə dəyişdirib mənimsəmək respirent dildə yeni sözün yaranmasından daha asandır. İngilis dilinə keçmiş alınma sözlərin dildə qəbul olunmasının səbəblərindən biri kimi yuxarıda göstərilən səbəb haqqında danışmaq olar.

Abbasova B. Söz alma hadisəsinin əsasları. Bakı, 1995. Abbasova B. “Söz alma hadisəsinin əsasları”. kitabında qeyd edir: “Məlumdur ki, Britaniya adalarında German tayfalarının – Anqlar, Sakslar və Yutların hələ məskunlaşmadığı dövrdə bu tayfalar ilə Romalıların arasında ticarət əlaqələri mövcud olmuşdur. Bu səbəbdən onlar Romalı tacirlərdən ticari anlayışlarla bağlı, o cümlədən, onlar üçün yeni anlayışları adlandırmaq üçün külli miqdarda söz almışlar. Bu sözlər Roma mədəniyyətini əxz etdirir və latın mənşəli sözlərdir. Bu cür alınmaların ingilis dilində tarixi daha qədim hesab olunur və bu sözlər Latın dilindən ingilis dilinə keçmiş sözlərin birinci səviyyəsini formalaşdırır.” (4-s.145-148)

Bu sözlər, əsasən, şifahi formada qəbul olunurdu və bu səbəbdən də sözdəki hərflərin sayı daha az olurdu. Məsələn: **vvine (Latın vinum), pepper (Latın piper), pear (latın pirum), cheese (Latın caseus), butter (Latın butyrum), etc.**

Bu növ səviyyəyə aid olan sözlərin digər bir qismi isə, 400 ildən artıq Roma imperiyasının əsarəti altında olan Britaniya adalarına V əsrdə german tayfalarının gəlişindən sonra ingilis dilinə keçmiş Latın mənşəli sözlər hesab olunur.

Haugen. “The analysis of linguistic borrowings”. əsərində yazır ki, “Romalıların quruculuq və tikinti işləri ilə əlaqədar işlətdikləri sözlərdir. Məsələn: **street (Latın strata vita), port (Latın piper), vvall (Latın vallum), camp (Latın campus), etc.** Coğrafi yer adlarından isə, muasir ingilis dilinə **chester (Latın castrum),** sonluğu ilə bitən adlar bu dövrdə alınmışdır.” (5-s.18-20)

<https://doi.org/10.59849/2224-9257.2024.1.55>

Məsələn: **Manchester, Gloucester, Lancaster, etc.** Latın dilindən respicient dil olaraq İngilis dilinə keçmiş sözlərin ikinci səviyyəsini bütün ingilislərin xristianlığı qəbul etdiyi bir dövrdə, yəni VI-VII əsrlərdə alınmış sözlər yaradır. Dilə yeni idea və anlayışların gəlməsi məhz bu dövrdə dilə yeni sözlərin keçməsi də səbəb olmuşdur. Bu tip alınmalara aşağıdakılar daxildir:

angel, bishop, candle, monk, priest, saint, etc.

Qalperin Latın mənşəli alınmaların bu səviyyəsini aşağıdakı kimi qruplaşdırır:

1. **Ev təsərrüfatında işlənən əşyaları ifadə edən sözlər:** anchor (Latın ancora), box (Latın buxus), butter (Latın butyrum), chalk (Latın calcum), dish (Latın discus), kettle (Latın catillus), etc.
2. **Geyim əşyaları ifadə edən sözlər:** cap (Latın cappa), sock (Latın soccus), etc.
3. **Uzunluq və çəki vahidlərinin ifadə edən sözlər:** circle (Latın circulus), mile (Latın millia), pound (Latın pondo), inch (Latın incia), etc.
4. **Heyvan, quş və balıq adları bildirən sözlər:** ass (Latın asinus), camel (Latın camelus), peacock (Latın pavo), turtle (Latın turtur), etc.
5. **Bitki adlarını bildirən sözlər:** palm (Latın palma), pear (Latın pirum), plum (Latın prunum), rose (Latın rosa), lily (Latın lilium), plant (Latın planta), etc.
6. **Dini anlayışları ifadə edən sözlər:** angel (Latın angelus), church (Latın cyriaca), clerk (Latın clericus), disciple (Latın discipulus), monk (Latın monachus), nun (Latın nonna), pope (Latın pepe), etc.

Galperin I.R. Stylistic. Moscow: "Higher School," məqaləsində yazır: "Xüsusi adları nəzərə almasaq, bu dövrdə ingilis dilinə Latın dilindən təxminən 400-450 söz daxil olmuşdur. Norman işğalı dövründə ingilis dilinə Latın dilinin təsiri alınma sözlərin üçüncü səviyyəsində yaranmasında öz əksini tapır. Bu alınmalar, əsasən, yazılı yolla alınmış və birinci səviyyədəki sözlər qədər geniş istifadə dairəsi qazana bilməmişlər. Bu cür daha çox elmi dilə aid edilirdi və sonluq morfemlərinə görə digər alınmalardan seçilirdi. Məsələn:

- 1) – **ate** sonluğu ilə bitən feillər - separate, translate, exaggerate, congratulate, etc.
- 2) – **ute** sonluğu ilə bitən feillər – prosecute, constitute, execute, etc." (6.s.123-140)

İngilis dilinin Skandinaviya mənşəli leksika həm lüğət tərkibindəki işlək sözləri, həm də Normand mənşəli toponimlərini əhatə edir.

a) Skandinavlardan ingilislərlə sıx əlaqələri nəticəsində ingilis dilinə xeyli Skandinav sözlər daxil olmuşdur. Onlar Skandinav ingiliscəsinin lüğət tərkibini xeyli zənginləşdirmiş və mənaca rəngarəng etmişdir. Həmin sözlər Skandinaviyanın reallığının müxtəlif sahələrinə aiddir. Bu sözlərin bir qrupu Skandinavlardan maddi və mənəvi mədəniyyətini əks etdirir.

Bunların sayı o qədər çoxdur ki, onları mənaca qruplara bölüb hər biri haqqında ayrıca danışmaq lazım gəlir. Onlar arasında heyvanlar aləmini bildirən sözlər xüsusilə çoxdur. Bunun səbəbi Skandinaviyanı fərqləndirən onun zəngin, çoxnövlü

<https://doi.org/10.59849/2224-9257.2024.1.55>

heyvanlarıdır. İngilis dilinin Skandinav variantında işlənən normand mənşəli sözlərin bir qrupunu ayrılıqda gözdən keçirək:

“**Billy**”-qalay qab içərisində çay qayntmaq və yemək bişirmək üçün istifadə olunur. Ona billy-can və billy-pot tərkibində rast gəlinir.

“**Bunya-bunya**”-aborigenlərin dilində bitki adı. Bu bitkinin toxumlarını ölkənin yerli xalqı yemək bişirərkən istifadə edirlər.

Skandinav bitki adlarının bir qrupu ölkənin yerli xalqlarının dillərindədir; **brigalow, gidgee, mulga, myall, yarrah** və s. Avropalı gəlmələrin 200 ildən artıq bir müddətdə yerlilərlə əlaqəsi onların dilində əks olunmaya bilməzdi. Bu alınma sözlərin böyük əksəriyyəti məhz Skandinav realiyaları ilə, o cümlədən də ölkənin zəngin bitki aləmi ilə bağlıdır.

Ədəbiyyat:

1. Frank K. Flinn and J. Gordon Melton, Encyclopedia of Catholicism (2007) p 19.
2. David J. O'Brien, Isaac Hecker: an American Catholic (1992) p 384
3. Hennessy, American Catholics: A history of the Roman Catholic community in the United States (1981) p 194
4. Abbasova B. Söz alma hadisəsinin əsasları. Bakı, 1995.səh:145-148.
- 5.Haugen. The analysis of linguistic borrowings. New York, 1956.page:18-20.
- 6.Galperin I.R. Stylistic. Moscow: Higher School, 1997.page:123-140

İ.İsgenderzadə

"LEXICO-SEMANTIC CHARACTERISTICS OF THE AMERICAN AND SCANDINAVIAN VARIANTS OF THE ENGLISH LANGUAGE

Summary

The article will focus on the meaning of Americanism, its coming to the world scene, as well as the English language transition from the British Isles to colonies and to the new world. Thus, the differences between British and American English can be found mostly in vocabulary, grammar and pronunciation.

About two-thirds of the world's population live in the United States. That is why, “English” is the main language of communication in the United States.

American English is the most important component of American political history. Thus, the English language spoken in the United States is called “American English”. The term “Option and Diversity” is considered to be more appropriate for a number of reasons.

This article deals with the appearance of borrowings in English from the historical point of view. It is known that the main reason for acquiring new words is the appearance of new concepts in the vocabulary stock of the language. In the way

<https://doi.org/10.59849/2224-9257.2024.1.55>

of adoption of an unknown concept for the establishment of new definitions, the borrowing process of new words from other languages is also taken into account.

\ Thus, some loan words appeared in English after the placement of Germanic tribes on the British Isles, some of the Latin language from the VI-VII centuries, most during the Scandinavian occupation in the IX-XI centuries.

Key words: Americanism, English, form, literary norm, dictionary

И.Исгендерзаде

ЛЕКСИКОСЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА АМЕРИКАНСКОГО И СКАНДИНАВСКИХ ВАРИАНТОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫК

Резюме

В статье речь пойдет о значении американизма, его выходе на мировую арену, а также переходе английского языка с Британских островов в колонии и в новый мир. Таким образом, различия между британским и американским английским можно найти в основном в словарном запасе, грамматике и произношении.

Около двух третей населения мира проживает в Соединенных Штатах. Именно поэтому «английский» является основным языком общения в США.

Американский английский является важнейшим компонентом американской политической истории. Таким образом, английский язык, на котором говорят в США, называется «американским английским». Термин «Вариант и разнообразие» считается более подходящим по ряду причин. Краткое содержание.

В данной статье рассматривается появление заимствованных слов в английском языке с исторической точки зрения. Известно, что основная причина для заимствования новых слов – это появление новых понятий в словарном запасе языка.

В принятии нового понятия для создания новых определений также принимаются во внимание заимствованные слова из других языков. Таким образом, некоторые заимствованные слова попали в английский язык после размещения германских племен на Британских островах, некоторые из латинского языка в VI-VII вв., большая часть во время скандинавской оккупации в IX- XI вв. а также из греческого языка в эпоху возрождения, другой поток в XIV-XVI вв., и т.д.

Ключевые слова: американизм, английский язык, форма, литературная норма, лексика.

Rəyçi : filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Nuriyyə Rzayeva.